

UOT 159.9.

Gülər Akif qızı Məmmədova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ƏR-ARVAD MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ İXTİLAFLARIN YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI

Гюляр Акиф гызы Мамедова
диссертант по программе доктора философии
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ПРИЧИНЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В СУПРУЖЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Gular Akif Mammadova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Azerbaijan State Pedagogical University

CAUSES OF CONFLICT IN MARRIAGE AND WAYS TO RESOLVE IT

Xülasə. Məqalədə ər-arvad münasibətlərdə baş verən konfliktlərin psixoloji, maddi və sosioloji səbəbləri araşdırılır. Ailədə ixtilafın baş verməsinin mərhələləri və hər mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri təhlil olunur. Göstərilir ki, bir çox hallarda ailədə uşağın dünyaya gəlməsi, ailə həyatı ilə ilkin təsəvvürlər arasında fərqin özünü göstərməsi konfliktə səbəb olur. Ər-arvad münasibətlərində ixtilaf bir sıra hallarda qadının işləyib-ışləməməsi, maddi ehtiyacdən yaranır. Müəyyənləşdirildi ki, ər-arvad münasibətlərində ixtilafın bir neçə səviyyəsi mümkündür. Bura mübahisə, küsmək, laqeydlik və nəhayət boşanma aiddir. Bunların hər biri ailə mühitinə təsir edir.

Açar sözlər: *şəxsiyyət, şəxsiyyətdaxili intellekt, uşaq, ailə ixtilafları, cinsi identifikasiya, davranış, ailə daxili münasibətlər*

Резюме. В статье рассматриваются психологические, материальные и социологические причины конфликтов в супружеских отношениях. Анализируются этапы возникновения конфликта в семье, а также особенности каждого этапа. Отмечается, что рождение ребенка в семье и выявление разницы между семейной жизнью и первичными представлениями о ней часто приводят к конфликту. Конфликты в супружеских отношениях часто вызваны материальными потребностями и зависят от профессиональной занятости женщины. Определяется, что в супружеских отношениях возможны несколько уровней конфликта. Это включает в себя споры, обиды, равнодушие и, наконец, развод. Каждый из них влияет на семейную среду.

Ключевые слова: *личность, внутриличностный интеллект, семейные конфликты, ребенок, половая идентификация, поведение, внутрисемейные отношения*

Summary. Psychological, financial and social causes of wife-husband relationship conflicts are investigated in this article. The stages of conflicts in the families as well as their specifications are analyzed. It is shown that having a new child and the appearance of differences between the initial family life expectations and reality can lead to conflicts. Occasionally, confrontations derive from the employment status of the woman and from financial needs. It is finalized that, there are several levels of wife-husband conflicts in their relationships. These include dispute, resentment, indifference, and eventually divorce, each of which affects the family environment.

Key words: *personality, interpersonal intelligence, family conflicts, child, sexual identification, behavior, family relations*

Şəxsiyyətin psixi və mənəvi inkişafının əsası ailədə qoyulur və demək olar ki, ailədə təşəkkül tapan keyfiyyətlər insanı həyatı boyu izləyir. Ailənin psixoloji mühiti, ailə üzvləri arasındakı münasibət onların əməyinin məhsuldarlığına, səmərəliliyinə, yaradıcı imkanlarına təsir edir. Lakin o da məlumdur ki, ailə həyatı heç də həmişə rahat, rəvan olmur. Başqa sözlə, ailədə ixtilafın olması qaçılmazdır.

Ailə həyatında, ər-arvad münasibətlərində ixtilafın baş verməsini və səbəblərini bir neçə mərhələyə ayırmaq olar. Birinci mərhələ daha çox gənc ailələr üçün xarakterikdir. Ailə həyatı ər və arvadın, ilk növbədə, həyat tərzinin dəyişməsi deməkdir. Ən azı, öyrəşdikləri sərbəstliyin müəyyən qədər məhdudlaşmasıdır. Eyni zamanda, məsuliyyət və cavabdehlikdir. İndi ər də, arvad da bir-birlərinin qarşısında hesabat verirlər. Bu isə sosial əlaqənin müəyyən qədər məhdudlaşdırılmasıdır. Dostlarla əylənmək, istirahət etmək, evə istədikləri vaxt gəlmək ailə həyatı mühitində məhdudlaşdırılır.

Digər bir dəyişiklik xarakterin uyğunlaşdırılmasıdır.

Ər və arvad öz ata evlərində fərqli mühitdə yaşayıblar. Qızın böyüdüüyü ailədə atası ilə anasının münasibəti bir, oğlanın ata-anasının münasibətləri başqa cür olur. Yəni müxtəlif xarakterli ailələrdə böyüyən oğlan və qız birgə həyatları zamanı xarakterlərindəki bəzi xüsusiyyətlərdən imtina etməli, bəzilərini isə əvəz etməlidirlər.

Ər-arvad münasibətlərində ixtilafın yaranması ailədə ilk uşağın doğulması ilə də baş verə bilər.

Aydın məsələdir ki, uşağın doğulması ilə ailə mühiti dəyişir və bu da özlüyündə ər-arvad münasibətlərinə təsir edir. Münasibətlər fərqli olur. Bir çox hallarda münasibətlər daha da yaxşılaşır, ər və arvad uşaqla yanaşı bir-birlərinin də qayğısına qalırlar. Bəzən də münasibətlər korlanır. Bu fərqli düşüncə və yanaşmadan irəli gəlir. Qadın hesab edir ki, onun işi çoxalıb, ona kömək edilməlidir. Bir tərəfdən uşağa qulluq etmək, digər tərəfdən məişət-təsərrüfat işləri və s. Gözləyir ki, ərin heç olmasa ona qarşı tələbkərliliyi azalar və ev işlərində müəyyən qədər ona kömək edər. Hələ gecə ilə gündüzün qarışması, yuxu qıtlığı da öz təsirini göstərir.

Əri isə hesab edir ki, qadının ona münasibəti dəyişib, diqqət və qayğısı azalıb. Yemək vaxtılı-vaxtında hazırlanmır, geyimi səliqəyə salınmır, ev tör-töküntüdür və s.

Təbii ki, ər-arvad arasındakı belə narazılıq tədricən keçib gedir. Əgər vəziyyət qarşিদurma həddinə çatdırılmasa. Konflikt, demək olar ki, həyat və fəaliyyətin bütün sahələrində mövcuddur və demək olar ki, qaçılmazdır. Lakin fəaliyyət və onun məzmunundan asılı olaraq fərqli xarakter daşıyır. Bu baxımdan ailədaxili, o cümlədən ər-arvad arasındakı konflikt özünəməxsus səciyyə daşıyır. Lakin bütün sahələri əhatə edən, onların hamısı üçün ümumi olan konflikt də vardır. Buna bir-birlərinin başa düşülməməsi, küsmək, yalnız özünün haqlı olduğunu düşünmək və onu reallaşdırmağa çalışmaq və s.

Bir çox hallarda hesab edirlər ki, ixtilaf yalnız neqativ xarakter daşıyır. Əslində isə onun bir sıra müsbət tərəfləri də vardır. Yəni pozitiv ixtilaf zamanı məsuliyyət hissi güclənir, insan özünü səfərbər edir, üstün olmaq üçün işini daha yaxşı yerinə yetirir. Bu, tədricən xarakter əlamətinə çevrilir. Bu mənada ixtilafı iki qrupa ayırmaq olar: a) pozitiv; b) neqativ.

Neqativ ixtilaf destruktiv, dağıdıcı, pozucu, pozitiv konflikt səfərbəredici mahiyyət daşıyır.

Konfliktin başvermə səbəbləri çoxdur. Lakin ər-arvad münasibətlərində daha çox özünü göstərən psixoloji xüsusiyyətlərin fərqli olmasıdır.

“Hər bir normal insan müəyyən temperament xüsusiyyətlərinə, tələbat, ustanovka, vərdiş və s. malikdir. Hər bir insan özlüyündə bənzərsiz və fərqlidir. Psixoloji fərqlər çoxluq təşkil etdikdə birgə fəaliyyət, birgə yaşayış mümkün olmur” [6, s. 199].

Ər-arvad münasibətlərinə çoxsaylı amillərin təsir etdiyi məlumdur və onlar iqtisadi, sosial, psixoloji, anatomik-fizioloji sahələri əhatə edir və onların təsiri nəticəsində yaranır. Bu amillərin hər biri ixtilafın yaranmasını şərtləndirə bilər. Tədqiqatlar, eləcə də bizim apardığımız müşahidələr, müxtəlif ailələrlə apardığımız söhbətlər nəticəsində məlum olur ki, bu göstərilən amillərdən biri olduqda və ailədə konflikt yandıqda onu həll etmək mümkündür. Lakin bu amillərdən ikisi və ya daha artığı olduqda yaranmış ixtilafın həlli üçün uzun müddət və tərəflərin səbir, təmkin göstərməsi lazım olur.

Təbii ki, tərəflərin özlərinin istəyi burada başlıca şərtidir. Bəzən ər və arvad, hər ikisi konfliktdən qaçmaq istəyir, amma bu baş vermir. Bu isə tərəflərin dünyagörüşü, xarakteri ilə bağlıdır.

Bəzən ilk baxışdan ər və ya arvad konfliktin nədən yarandığını belə başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Bunların içərisində ər və ya arvadın işləməməsi xüsusi yer tutur.

Ər-arvad münasibətlərinə, eləcə də böyüklükdə ailədaxili münasibətlərə kişi və qadının müxtəlif səbəblərdən işləməməsi ciddi şəkildə təsir edir. İşsizlik yalnız münasibətlərə, ailənin maddi vəziyyətinə təsir göstərməklə məhdudlaşmır, onların psixikasının, emosional iradi sferasına, davranışına təsir edir.

Azərbaycan ailələrində adətən işləməyən tərəf qadınlardır. Onları da bir neçə qrupa ayırmaq olar: a) heç vaxt işləməyən qadınlar; b) ailə quranadək işləyib, sonradan işləməyənlər (ailədə uşaqlara baxmaq, ərin qazancının ailənin maddi tələbatını ödəməsi və s.); c) işini itirənlər.

Təbii ki, bunların hər birinin psixoloji təsiri fərqlidir. Ailə quranadək və sonra işləməyən qadınlarda diskomfort özünü çox da göstərmir. Müxtəlif səbəblərdən müvəqqəti işləməyənlər bunun keçici olduğunu düşünür və diskomfort vəziyyəti ötəri xarakter daşıyır. İşini itirənlər isə psixi gərginlik yaşayırlar. Bir tərəfdən işini itirməyin psixoloji, maddi təsiri, digər tərəfdən öyrəşdiyi mühitdən ayrı düşmək.

Psixoloji baxımdan işsizliyin təsirini bir neçə mərhələyə ayırmaq olar.

Birinci mərhələdə işini itirmək vəziyyətinə düşən şəxs və bunun təsiri ilə psixi gərginlik yaşayır. Məlumdur ki, heç də xoş olmayan situasiya ilə üzləşməyi ilə bağlı gözlənti daha mürəkkəb vəziyyətdədir. Qeyri-müəyyənlik daxili ixtilafa səbəb olur. İnam və inamsızlıq vəziyyətində tez-tez əhval-ruhiyyə dəyişir və bu da qarşılıqlı münasibətlərdə öz əksini tapır. Hətta belə qeyri-müəyyənlik vəziyyətinin başa çatmasını və işdən azad olunmasını həmin şəxs daha rahat qəbul edir. Başqa sözlə, baş verəcək pis hadisənin gözlənilməsi, işdən çıxarılmadan daha mürəkkəb psixi vəziyyətdir. Belə vəziyyətdə stressogen amil işin itirilməsi ilə bağlı gözlənilən hadisədir. Bu cür gözlənilən vəziyyətdə şəxsiyyətin marginal haləti yaranır.

İşini itirmək təhlükəsi ilə üzləşən, lakin hələ fəaliyyətini davam etdirən işçi aktiv şəkildə

özünə yeni iş yeri axtarır. Nəticədə onun öz işinə marağı azalır, fəaliyyətin səmərəliliyi aşağı düşür. İşində qalan yoldaşları ilə münasibətində soyuqluq yaranır. Belə subyektiv yanaşma bir qədər şişirdilmiş xarakter daşıyır. Bəziləri özlərinə qapanır, bəziləri deyingən olur və söhbətlərinin mövzusu işdən çıxarılmama və onun ədalətsizliyi üzərində qurulur. Onlarda əsəbilik və küskünlük hissi güclənir. Bütün bunların nəticəsində xəstəliklər baş qaldırır, insan sanki uğursuzluq zolağına düşür.

Bu və bundan sonrakı mərhələdə insanda informasiya əldə etmək tələbatı güclənir, başqalarının məsləhətinə ehtiyac artır. Bu mərhələdə verilən savadsız, əsaslandırılmayan məsləhət ziyanlıdır. Təbii ki, bu mərhələdə hadisələrin qavranılması fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərdən, ətrafdakıların reaksiyasından çox asılıdır.

Prosesin ikinci mərhələsi işdən çıxarıldıqdan sonra başlayır. Bir sıra hallarda işdən çıxarılan qısa müddət ərzində yeni iş yeri tapır. Burada müəyyən psixoloji gərginlik yaşanır. Bu, yeni fəaliyyət sahəsinə, kollektivə, iş şəraitinə adaptasiya ilə bağlıdır. Digər hallarda isə işini itirən şəxs hətta sevinir. İndi onun sərbəst vaxtı çoxalır, səhhətinin qayğısına qalır və s.

Psixoloqlar (L. Pelsman, X.S. Toroxin və b.) göstərir ki, işini itirən insanlar hətta stress vəziyyətinə düşürlər. Əgər işsizlik müddəti altı ayı keçərsə, insanın psixoloji vəziyyəti yeni mərhələyə keçir. İnsanın fəallığı azalar, ətrafda baş verənlərə marağı itirir. Bu isə, öz növbəsində, sağlamlığa, psixikaya, sosial mövqeyə mənfi təsir göstərir. Hətta bəzi hallarda bu vəziyyət boşanmaya səbəb olur.

Psixi gərginlik işdən azad olunan və yaxın vaxtlarda yeni iş yeri tapacağına inanan, lakin yeni iş yeri tapa bilməyən insanlarda daha yüksək olur. Daha sonra insan işsizlik vəziyyəti ilə barışır, ona uyğunlaşır, lakin özünün lazımsızlığı hissi yaşayır.

İkinci mərhələdə gərginlik sosial-iqtisadi (maaş almamaq, işdən və iş yoldaşlarından ayrı düşmək və s.) və psixoloji (peşə maraqları, vər-dişi və s.) amillərlə bağlıdır. Bu mərhələdə yeni iş yeri axtarmaq həvəsi də azalır. Xüsusilə bu özünü əvvəlkindən aşağı statuslu, az maaşlı iş olduqda daha aydın göstərir.

Üçüncü mərhələdə yeni iş yerinin tapılması ilə bağlıdır. Təbii ki, yeni iş yeri strukturu, tə-

ləb olunan keyfiyyətlər, qarşılıqlı münasibətlər və s. baxımdan əvvəlkindən fərqli olur. Onun özünü də şərti olaraq iki mərhələyə ayırmaq olar. Birinci mərhələ yeni kollektivə, bütövlükdə işin xüsusiyyətlərinə, kollektivə adaptasiya mərhələsidir. Bu, təxminən 1-1,5 ay çəkir. Bu mərhələdə psixi gərginlik azalır. Eyni zamanda, yeni iş yerində təcrübə toplamaq, qaydalara öyrənmək və s. ilə bağlı müəyyən gərginlik qala bilər.

İkinci mərhələdə artıq peşə bilik və bacarıqları yaranır. Peşə ilə bağlı şəxsi keyfiyyətlərdə müəyyən dəyişiklik baş verir. Həm də əvvəlki keyfiyyətlərdən fərqli yeni keyfiyyətlər yaranır və bu da müəyyən psixi gərginliyə səbəb olur. Əgər şəxsin keyfiyyətlər və fəaliyyət sahəsi ilə bağlı fərq çox olarsa, diskomfort yaranır və nəticədə işin səmərəliliyi azalır. Bu isə, öz növbəsində, iş yerinin itirilməsinə səbəb olur və bu vəziyyət daha çox psixi gərginlik yaradır.

İşsizlik probleminin özünü də bir neçə qrupa ayırmaq olar: a) işləyib sonradan işini itirənlər; b) heç vaxt işləməyənlər; c) ailə və-ziyəti ilə bağlı və ya könüllü olaraq işləməyənlər. Təbii olaraq bunların hər birinin psixoloji təsiri fərqlidir. Bu vəziyyət eyni zamanda ailədaxili münasibətlərə, xüsusilə ər-arvad münasibətlərinə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Münasibətlərin korlanması daha çox işləyib, sonradan işsiz qalan şəxslərdə özünü göstərir. Bir çox hallarda ailədə mübahisə, münaqişə, hətta boşanma halları meydana çıxır. Aydın ki, burada ər və arvadın şəxsi keyfiyyətləri, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri mühüm rol oynayır.

Ər-arvad münasibətləri sosial mühitdən, onların şəxsi keyfiyyətlərindən, işləyib-ışləməməsindən çox asılıdır. Təbii ki, digər amilləri də nəzərdən qaçırmamaq olmaz. Burada başlıca olanı ailənin maddi təminatı, qayınata, qayınana və digər insanların təsiri ilə bağlıdır.

Ailə münaqişələri, ailədəki psixoloji mühitin pozulması ilə əlaqədar psixoloqa məsləhət üçün müraciət edənlərin 78,0%-i qadınlardır. Bu rəqəm kişilərdə 22% təşkil edir.

Müraciət edənlərlə apardığımız söhbətlər, eləcə də müşahidələr göstərir ki, ailədə ər-arvad münasibətlərindəki destruktivlik əsasən mübahisə, münaqişə, böhran, boşanma formasında özünü göstərir. Psixoloqa müraciət edən 69 qadınlardan 39-u vaxtilə işləyib, sonradan müxtəlif sə-

bəblərdən işləməyən qadınlardır. Əlbəttə, ailədəki narazılıq və narahatlıq müxtəlif səbəblərdən yaranır və fərqli mahiyyət daşıyır. Bunlar isə narazılığın xarakterindən də asılıdır. Mübahisə heç də dərin olmayan, ailə həyatının yalnız bir sahəsini əhatə edən, müəyyən qədər ər-arvad münasibətlərinin pozulmasında özünü göstərir.

İxtilaf ailədaxili münasibətlərin bir çox sahələrində öz əksini tapır və təsirinə görə daha dərinədir. İxtilaf həll olunsa belə, işsiz ötürülür. Ailə həyatındakı böhran bütün sahələrə təsir edir, ailə mühitini tamamilə dəyişdirir.

Boşanma ailə münasibətlərinin bitməsi deməkdir. Burada nikahın rəsmi pozulması da vacib deyil. Vacib olan odur ki, ər-arvad münasibəti tamamilə kəsilir və onun bərpa olunacağını demək çətinədir.

Bu göstərilənlərin səbəbləri müxtəlifdir, lakin onların içərisində ən çox təsir göstərən ər-arvad münasibətlərinə xəyanətdir. Daha doğrusu, ər və ya arvadın xəyanəti ilə bağlıdır. Ailə mühitinin, xüsusilə ər-arvad münasibətlərinin ən böhranlı vəziyyəti xəyanətdir. Ər-arvad xəyanəti, praktik olaraq, sağlam ailələrdə də baş verə bilər. Xəyanət ər və ya arvadın başqa birisiylə "məhəbbət macərəsidir". Bu hisslərə, tərəflərin birinin ləyaqətinə xəyanətdir. Aydın ki, ailə və nikahın əsasını qarşılıqlı inam, etimad, ümumi məqsədin olması və s. təşkil edir. Ona görə də xəyanət nikahın pozulması və ya münasibətlərin böhran həddinə çatması ilə nəticələnir.

Biz tədqiqatımızda ər və ya arvad xəyanətinin psixoloji təsirlərini araşdırmağa çalışdıq. Kifayət qədər mürəkkəb, şəxsi və qapalı olan bu problem adətən aşağıdakı hallara səbəb olur:

- 1) ailənin bütövlüyünə təhlükə yaranır;
- 2) ər-arvad hissləri nifrətə çevrilir;
- 3) ailənin digər sahələri, asudə vaxtın keçirilməsi, məişət işlərinin pozulması, maddi vəziyyətin pisləşməsi və s.;
- 4) qısqanclığın yaranması, ailəyə dağıdıcı təsir göstərən affekt, stress vəziyyəti;
- 5) əks tərəfdən qisas almaq üçün oxşar addımın atılması və s.

Ər-arvad xəyanətini təhlil edərkən onların psixoloji xüsusiyyətləri, şərait, ər və arvadın ailə tərbiyəsi və s. amillərin təsiri müəyyənləşdirildi. Bunları ümumiləşdirərkən aşağıdakı amillər meydana çıxdı:

1. Yeni məhəbbət. Bu tip səbəbləri araşdıran mən məlum oldu ki, ailə quran tərəflərdən biri, bəzən hər ikisi bu izdivaca könülsüz, hətta məcburiyyətdən giriblər. Bura tənha qalmamaq, sadəcə ailə qurmaq və s. aiddir.

2. Kimdənsə qisas almaq. Tərəflərdən birinin uğursuz məhəbbəti. Qisas almaq və öz "Mən"ini təsdiq etmək üçün qurulan ailə. Bununla da keçmiş "məhəbbətinə" sübut etmək ki, o kimlər üçünsə qiymətlidir.

3. Alçaldılmış məhəbbət. Ərinə (arvadına) xəyanət edən qadının (ərin) ərinə qarşı heç bir hissinin olmaması. Tərəflərdən biri digərini sevir, ona qarşı yüksək hissləri var. Lakin bu birtərəflidir, cavabsızdır. Belədə sevməyən tərəf öz hisslərinin cavabını başqa birisində axtarır. Yəni qadını ərinə bağlayan hiss yoxdursa, o hisslərini, sevgi tələbatını başqa bir məkanda tapmağa çalışır. Və ya əksinə, qadınına bağlı olan hər hisslərinə cavab görmədikdə müəyyən müddətdən sonra ona qarşı olan hisslərini itirir. Boşluğu başqa birisiylə doldurmağa çalışır. Bəzən xəyanət edən qadın (kişi) yeni partnyorunu heç bəyənmir. Bunu özünü təsdiq mənasında edir.

4. Yeni sevgi macərələri. Bu tip xəyanətlər adətən müəyyən qədər ailə həyatı yaşamış şəxslərdə baş verir. Burada tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin hissləri sönür. Başqa bir səbəb isə həyatdan zövq almaq, onun hər üzünü görmək istəyindən yaranır.

Bu elmi ədəbiyyatda "gedonist əxlaq" adlanır. Bu tip davranış əsasən Qərb həyat tərzinə meyl edən, "seksual azadlıq" tərəfdarı olan ailələr üçün xarakterikdir.

5. Boşluğu doldurmaq. Burada tərəflərdən biri ər-arvad münasibətlərindəki boşluğu doldurmağa çalışır. Bu, ər və ya arvadın uzunmüddətli xəstəliyi və ya digər səbəblərdən öz vəzifəsini icra edə bilməməsi səbəbindən baş verir.

6. Təsadüfi tanışlıq. Bir qayda olaraq, belə xəyanət daimi, sistemli xarakter daşımır. Bu müəyyən vəziyyət və şəraitdən irəli gəlir. Məsələn, sərxoş vəziyyətdə olmaq, münbit şəraitin yaranması və ya tərəflərdən birinin inad göstərməsi.

Xəyanət özündə bir sıra mühüm cəhətləri birləşdirir. Bunlardan birincisi psixi gərginlikdən irəli gələn qısqançlıqdır. Bu göstərilənlər isə eyni zamanda, psixiatrik problemdir.

Qısqançlıq keçmiş sevginin itməməsi, izlərinin qalması, dostluq münasibətlərindən də yarana bilər.

Ailədən kənar münasibətləri şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: a) dostluq, sevgi münasibətləri; b) işgüzar münasibətlər. Dostluq, sevgi münasibətləri həm də əməkdaşlıq münasibətidir. İşgüzar münasibətdən fərqli olaraq bu münasibət bərabərlik və şəxsi istək üzərində qurulur, şəxsi əhəmiyyət daşıyır. Bu, həm də daxili tələbatın ödənilməsi, güclü psixi bağlantıdır. İşgüzar münasibətlərdə isə iyerarxiya və müəyyən mənada asılılıq var.

Qısqançlıq tərəflərdən birinin əks tərəfə qarşı kəskin reaksiyası şəklində özünü göstərir. Göstərilən real və ya təxəyyüldə yaranan təhlükə qısqançlığa zəmin yaradır. Eyni zamanda, rəqabət situasiyası yaranır. Qısqançlıq edən tərəf istər-istəməz psixi gərginlik halı yaşayır və bu da ünsiyyət və münasibətlərdə, davranışda öz əksini tapır. Real rəqib olduqda, qısqançlıq olunan tərəfin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda münasibətlər korlanır, nifrət və qisas almaq hissi güclənir. Lakin qısqançlıq yaradan konkret obyekt olmadıqda, şübhənilən şəxsi və ya şəxslərlə münasibətin mahiyyəti aydın olmadıqda əks tərəf haqqında informasiya qeyri-dəqiq olduqda qeyri-adekvat reaksiya başlayır.

Müşahidələr göstərir ki, qısqançlığa səbəb olan konkret obyekt məlum olmadıqda və ya təxəyyüldə yaradılan qısqançlıq daha təhlükəlidir. Yəni istənilən bir hərəkət, hətta söz qısqançlıq yaradır və bu, vaxtaşırı baş verir.

Qısqançlıq və ona verilən reaksiyanın aşağıdakı kimi təsnifatını aparmaq olar: a) məzmununa görə – affektiv, koqnitiv və davranışa; b) reaksiyanın tipinə görə – aktiv, passiv; c) davamlılığına görə – yüngül, dərin və ağır; ç) formasına görə – patoloji, qeyri-patoloji (normal).

Qeyri-patoloji (normal) qısqançlıq reaksiyası situasiyaya adekvatdır, digər insanlar tərəfindən başa düşüləndir və nəzarətdə saxlanılır. Patoloji qısqançlıq isə bu deyilənlərin tamamilə əksinədir.

İstənilən konkret situasiyada qısqançlıq koqnitiv, affektiv və ya davranış formasında təzahür edir. Bəzi hallarda isə bunların hamısı kompleks şəkildə özünü göstərir.

Koqnitiv reaksiya zamanı həmin şəxs (ər və ya arvad) şübhələndiyi xəyanət faktlarını təhlil edir, onun səbəblərini axtarır, günahkarın kim olduğunu müəyyən etməyə çalışır. Hadisələrin sonrakı inkişafını, gözlənilən nəticəni qit-

mətləndirməyə səy göstərir. Özünün üzləşdiyi situasiyanı ümumi planda araşdırır, onun mənəvi, əxlaqi cəhətlərini, aspektlərini qadın və kişi psixologiyası baxımından təhlil edir. Koqnitiv reaksiya özünü daha çox astenik və yüksək intellektə sahib olan insanlarda göstərir.

Affektiv reaksiya emosional gərginlik vəziyyətində üzə çıxır. Bu şəxslərdə qorxu, nifrət hisləri qarşı tərəfə, eləcə də özünə yönəlir. Özünün və ya əks tərəfin sevgiyə, hörmətə layiq olmadığını düşünür.

Şəxsiyyətin tipindən asılı olaraq affektiv reaksiya özünü ya melankolik depressiya və ya nifrət formasında göstərir. Affektiv reaksiya daha çox yaradıcı, isterioid, qeyri-sabit emosionallığa aid edilən insanlarda təcəssümünü tapır.

Davranış reaksiyası zamanı ya aktiv mübarizə və ya ondan imtina yolu seçilir. Mübarizə öz əksini münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına, izah etməyə, başa salmağa yönəlir. Eyni zamanda hədə-qorxu, rəqiblə görüş imkanının məhdudlaşdırılması, diqqətin özünə yönəldilməsi formasında seçilə bilər. Münasibətin bərpa olunmasından imtina məsafənin saxlanılması və rəsmi formaya keçirilməsi kimi də ola bilər.

Qısqançlıq aktiv və ya passiv formada ola bilər. Aktiv reaksiya daha çox stenik və ekstravert şəxslərə aiddir. Onlar öz fikirlərini gizlətmir, açıq bildirir, açıq formada tərəfdaşını qaytarmağa çalışır, rəqibi ilə açıq mübarizə aparır. Passiv reaksiya isə astenik və intrakvert şəxslər üçün xarakterikdir. Onlar hadisələrin gedişinə müdaxilə etməməyə çalışır, qısqançlıq hissini daxilə ötürürlər.

Qısqançlığın davamlılığı bir sıra şərtlərdən asılıdır. Birincisi, ər və arvadın münasibətlərinin konflikt münasibətlər zəminində baş verirsə, tərəflər bunu təbii hal hesab edir. Ağır və dərin forma o zaman baş verir ki, bu hal gözlənilmir. Çünki, hesab edilirdi ki, ər-arvad münasibətləri normaldır. Xəyanət nəticəsində həyəcanlanmanın səviyyəsi eyni zamanda tərəflərin belə situasiya ilə əvvəllər rastlaşıb və ya rastlaşmamalarından da asılıdır. Əgər bu, birinci dəfədirsə, reaksiya dərin və ağır olur. Xəyanət ərinə və ya arvadına inanan, sadıq olan ailələrdə şok vəziyyəti yaradır. Qısqançlıq kəskin olur. Əgər vəziyyət düzəlməsə, əks tərəf müəyyən qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkir, qarşıdurma yaranır. Bir çox hallarda xəyanət edən tərəf özünü

günahkar hesab edir, bunun təsadüf olduğunu inandırmaya çalışır. Hadisələrin gedişinə üçüncü tərəf müdaxilə etdikdə vəziyyət bir qədər də gərginləşir. Bu hal artıq şəxsiyyətlərarası yox, sosial-psixoloji mahiyyət kəsb.

Bütün bunlarla yanaşı xəyanətə qarşı yaranan qısqançlıq şəxsiyyətlərdən çox asılıdır. Burada qısqançlıq ərin və ya arvadın əks tərəfə nə dərəcədə bağlı olmasından, onu itirmək istəməməsindən də irəli gəlir. Başqa sözlə, qorxu və məhəbbətin dərinliyi öz təsirini göstərir. İtirmək qorxusu həyatının mənası olduqda, hətta itirməklə bağlı olmayan sahələri də əhatə edir. Qısqançlıq və onun yaratdığı reaksiya daha çox aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətləri özündə əks etdirir:

1) Psixi proseslərdə ləngimə yaranır, nə baş verdiyini dərk etmək, necə davranmaq çətinləşir;

2) Ər-arvadın qarşılıqlı münasibətləri korlanır;

3) Belə vəziyyətdə nəinki ər-arvad münasibətləri qırılır, həm də mal-mülk, ona sahiblənmək iddiası başlayır;

4) Özünüqiymətləndirməyə artır, yaxud da aşağı düşür. Xəyanət əks tərəfdə şəxsi ləyaqət hissini gücləndirir. Özünüqiymətləndirmə yüksəldikdə despotik yanaşma artır. Əksinə, özünü qiymətləndirmənin aşağı səviyyəsində qısqanan tərəf özünün günahkar olduğunu düşünür.

Ər-arvad münasibətləri, xüsusilə, o, münaqişə zəminində pozulduqda kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Bunların içərisində qısqançlıq xüsusi yer tutur. O, daha kəskin reaksiyaya səbəb olur və uzunmüddətlidir. Onun həll olunmasında psixoloji, bəzən psixiatrik yardıma ehtiyac yaranır. Çünki qısqançlıq şəxsiyyətin dərin və davamlı reaksiyasıdır. O, insanın həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir edir. Bu zaman psixoloji yardım, seçilən metodlar qısqanan tərəfin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərindən, onu necə həll edib-ətməməsindən çox asılıdır. Burada başlıca olaraq iki variant özünü göstərir: ya boşanma, yaxud da ailə həyatının qorunması. Hər iki halda həll olunma yolları fərqlidir. Boşanma vəziyyətində həmin şəxsin yeni həyat tərzinə hazırlanması vacibdir. Ailə həyatının davam edəcəyi halda qısqançlıq hissini aradan qaldırılması lazım gəlir.

Qısqançlıqdan yaranan redaksiyanın zəiflədilməsi və tədricən yox olması üçün aşağıdakı

üsul və vasitələrdən istifadə olunması məqsədə uyğundur:

– şəxsi maraq kəsb edən işlərlə məşğul olmaq. Bura təhsil almaq, uşaqların qayğısına qalmaq və diqqəti ona yönəltmək, işləmək və s.;

– hadisələrə yeni baxış, bağışlaya bilmək, şüurlü nəzarət, hisslərini idarə edə bilmək, formalaşdırmaq;

– öz səhvlərini analiz etmək, münasibətlərə yenidən baxmaq.

Yüksək səviyyəli qısqanclıq həddində xəyanətin bağışlanması çətin olur. Bir sıra hallarda psixika və davranışda dəyişiklik baş verir.

Ər və arvad münasibətlərində ünsiyyətin rolu əvəzsizdir. Bir çox hallarda ər-arvad münasibətlərində soyuqluğun yaranması ünsiyyət qıtlığından baş verir. Və ya ünsiyyət prosesində qəlbindəkiləri gizlədirlər. Onlar bəzən istənilən mövzuda danışirlar. Yəni onlar bir-birlərinin dediyini eşidirlər. Lakin bu ünsiyyətdə hisslər yoxdur. Birlikdə uzun müddət yaşasalar da, zahirən mehribançılıq olsa da, bir-birlərini tam mənası ilə başa düşə bilmirlər. Özlərinin iç dünyasındakı problemi gizlətməyə çalışırlar.

Ər-arvad münasibətləri hər bir ailə üçün fərdi, təkrarsız və özünəməxsusdur. Bununla yanaşı bütün ailələrə şamil edilə biləcək ümumi qaydalar da vardır. Bunun üçün tərəflər bəlkə də onlar üçün çətin olan sualları verməlidirlər:

– Son vaxtlar sənəin xətrinə dəyən söz deməmişəm ki?

– Səni sevindirmək üçün nə etməyimi istərdin?

– Mənim hansı davranışım, hansı vərdişim sənəin xoşuna gəlmir?

Bəzən ər-arvad arasında ünsiyyət mehribançılıqla başlayır, narazılıq, dava-dalaşla başa çatır. Burada səbəblər müxtəlif olsa da, başlıca olanı ər-arvadın öz hisslərini, qəlbindəkiləri gizlətməkdən yaranır.

Ər ya arvad, ola bilsin hər ikisi öz dediyinin üstündə möhkəm dayanır, özünün haqlı olduğunu düşünür, lakin öz nöqsanlarını görə bilmir. Əlbəttə, hər kəs səhv edə bilər. Mübahisə zamanı tərəflərdən biri, ər ya arvad qalib çıxma bilər. İstənilən halda belədə itirilən ailə məhəbbəti olur.

Ər və ya arvad niyə və nə zaman qəlbindəkiləri gizlətməyə çalışır? Çünki qorxur ki, düzgün başa düşülməz, gülüş hədəfinə çevrilər.

Ər-arvad ünsiyyətinin baş tutması üçün öz səhvlərini gizlətmək yox, etiraf etmək lazımdır. Dinləmək isə qarşısındakının nə deyəcəklərindən qorxmamaqdır.

Ünsiyyət və münasibətlərin korlanmasını istəmirsinizsə, xırda məsələlərdən ötrü deyinməyin, hər bir situasiyada özünüzdən haqlı olduğunuz sübutuna çalışmayın. Yoldaşınızın davranış və rəftarından məmnun qaldığınızı gizlətməyin.

Ər-arvad münasibətlərinə çox ciddi şəkildə təsir edən amillərdən biri də sosial şəbəkələrdir. Təbii ki, internetdən istifadə indi qaçılmazdır. Lakin ona aludəçilik ciddi fəsadlar törədir. Virtual aləm daha çox təxəyyülə təsir edir, insanı reallıqdan uzaqlaşdırır. Təxəyyülün güclənməsi təfəkkürün zəifləməsinə xidmət edir.

Aytənin 28 yaşı var. Ailəlidir, iki övladı var. Əri hərbiçidir. Peşəsinin xüsusiyyətinə uyğun olaraq bəzən evə gec gəlir, həm də yorğun olduğundan arvadına kifayət qədər diqqət yetirə bilmir. Aytən ünsiyyət və münasibət qıtlığı keçirir. Boşluğu internet vasitəsilə doldurmağa çalışır və tədricən onun aludəçisinə çevrilir. İndi əri ilə bağlı itirdiklərini sanki internetdə tapır. Bu isə nəticədə Aytənin bəyəndiyi bir kişi ilə dostluğa çevrilir. Əvvəlcə, bu tanışlıq onda qorxu hissi yaratsa da, tədricən bağlılığa çevrilir. Aytən romantik hisslərin əsiri olur.

Aytənin dəyişdiyini hiss edən əri onu izləməyə başlayır. Nəhayət, hər şey məlum olur. İş məhkəmə ilə yekunlaşır. Məhkəmənin qərarı ilə boşanırlar. Uşaqlar ataya verilir. Aytən həm ailəsini, həm də ərini itirir. Təbii ki, valideynlərinin yanında da xəcalətli olur. Hətta özünü öldürmək istəyir. Zaman keçdikcə taleyi ilə barışıq. İşə girir, normal həyata qayıtmağa cəhd edir.

Sonralar Aytən özü etiraf edir ki, ətrafda nə baş verdiyini sanki unutmuşdu. Hətta məhkəmə zalında nə baş verdiyini anlaya bilmirdi.

Günahkar təkcə Aytəndirmi? Yox. Təbii ki, burada ərinin laqeydliyi də az rol oynamamışdı.

İnsan həyatının parodoksları çoxdur. Bəzən biz xırda, müəyyən vaxtdan sonra əhəmiyyətini itirəcək şeylərə daha çox diqqət yetiririk. Bütün enerjimizi ev, maşın, geyim, pul, vətəndə qazanmağa sərf edirik. Belədə vacib olan şeyi – sağlamlığımızı, qəlbimizi, sevdiyimiz insanları itiririk. İnsanlar üçün son dövrlərin başlıca probleminə çevrilən ünsiyyət, emosiya və hisslərin qıtlığıdır.

Ər-arvad münasibətlərində isə bunların hər biri kompleks şəkildə, eləcə də ayrılıqda vacibdir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək istərdik ki, istənilən ailədə, o cümlədən ər-arvad münasibətlərində konflikt qaçılmazdır. Lakin daha yaxşısı onun destruktiv xarakter daşmasına yol verməməkdir.

Problemin aktualığı. İctimai həyatın bütün sahələrində qadınların iştirakı onların maraq dairələrini, mənəvi zənginliyini genişləndirir. Bu isə ailədaxili münasibətlərdə, uşaqların tərbiyəsində öz əksini tapır. Bununla yanaşı psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, peşə fəaliyyəti qadınların ailədə yerinə yetirilməli

olduqları işə mənfi təsir göstərir. Başqa sözlə, ər-arvad münasibətlərində də dəyişikliyə səbəb olur.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ailənin maddi, sosial-iqtisadi vəziyyətinin ailədaxili münasibətlərə, eləcə də əksinə, ailənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin hansı səviyyədə formalaşmasına peşə fəaliyyətinin təsiri vəhdət halında öyrənilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri təlim-tərbiyə prosesində, ailə tərbiyəsində yararlı ola bilər. Məqalədən magistr, məktəbə-qədər təhsil müəssisələrinin pedaqoqları və tələbələr bəhrələyə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, R.İ. Mən. Atam-anam. Sevgilim və övladlarım / R.İ. Əliyev. – Bakı: ADPU, – 2019.
2. Əliyev, R.İ. Tərbiyə psixologiyası / R.İ. Əliyev. – Bakı: Nurlan, – 2006.
3. Hüseynov, E.A. Ailənin psixoterapiyası. / E.A. Hüseynov. – Bakı: ADPU, – 2021.
4. Qəhrəmanova, Q.N. Gənclərin sosiallaşmasında fəaliyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin rolu / Q.N. Qəhrəmanova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013.
5. Mirzəyev, R.N. Münasibətlər, konfliktlər və yeniyetmələr / R.N. Mirzəyev. – Bakı: ADPU, – 2018.
6. Практическая психология для преподавателей/ Под ред. М.К. Тутушкиной. – Москва: Филина, – 1997
7. Силаева, Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Е.Г. Силаева.- Москва: АСВДЕМ, – 2005.

E.mail: gulermemmedova@list.ru

Rəyçilər: *psix.ü.elm.dok., prof. R.İ. Əliyev,*
psix.ü.fəls.dok., N.T. Rzayeva

Redaksiyaya daxil olub: 27.05.2022.